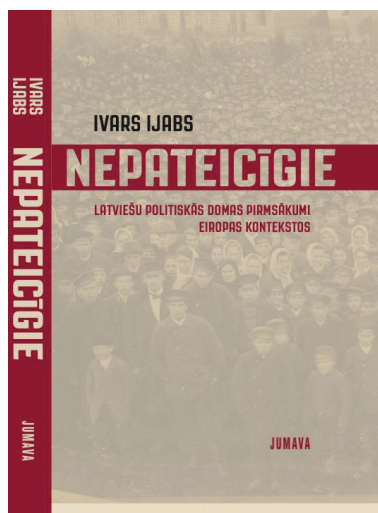

DARBS PAR LATVIEŠU POLITISKAJĀM CERĪBĀM UN GAIDĀM

Kaspars Zellis

kaspars.zellis@gmail.com

Ijabs, Ivars (2023). *Nepateicīgie. Latviešu politiskās domas pirmsākumi Eiropas kontekstos*. Rīga: Jumava, 344 lpp.

Atslēgas vārdi: *politiskās domas vēsture, postkoloniālisms, nacionālisms, sociāldemokrātija, vācbaltieši*

Rakstā aplūkota latviešu politologa un politiķa Ivara Ijaba grāmata “Nepateicīgie. Latviešu politiskās domas pirmsākumi Eiropas kontekstos”. Darbā autors analizē politiskās idejas no nācijas rašanas sākumiem līdz 1905. gada revolūcijai. Paralēli autors piedāvā arī ieskatīties vācbaltiešu un krievu politiskajos uzskatos un darbībās, tādējādi paverot iespējas darba pamattekstus analizēt caur postkoloniālisma prizmu. Grāmata ir adresēta plašam lasītāju lokam, tomēr tās teksts būs saistošs arī akadēmiskajām aprindām.

“Nepateicīgie: Latviešu politiskās domas pirmsākumi Eiropas kontekstos” — tādu nosaukumu savai jaunajai grāmatai devis Ivars Ijabs, analizējot jautājumus, par kuriem mēs šķietami it kā zinām ļoti daudz, bet patiesībā mūsu zināšanas ir ierobežotas ar visumā shematisko šī jautājuma izpratni,

ko pārņemam no skolās vai augstskolās mācītā. Jaunlatvieši konstruē mūsu nacionālās identitātes pamatus, uz kuriem top Rīgas Latviešu biedrības kultūras nacionālisms, bet tad parādās kritizētāja realisma iespaidotā Jaunā strāva, caur kuru aprītē nonāk marksisma idejas. Tad nāk Piektais gads un

pauze līdz 1917./1918. gada politiskajām norisēm. Kā norādījis pats autors, tad “būtu aplami apgalvot, ka visa politiskā doma kā vienvirziena iela ved pie 18. novembra”¹.

Lai arī autors pats uzskata, ka grāmata nepretendē uz akadēmismu, tomēr tās tekstu varētu vērtēt kā ļoti veiksmīgu simbiozi starp zinātnisko un populārzinātnisko literatūru, kuru lasot nav nepieciešams turēt priekšā svešvārdu vārdnīcu vai atvērtu *Google* meklētāju. Viegļā un saistošā valodā, kuru papildina sava laika politiskās domas aktoru citāti, tiek izstāstīts stāsts par salīdzinoši neilgo, bet ļoti nozīmīgo modernizācijas laiku Latvijas vēsturē. “Nepateicīgie” piedāvā paskatīties uz laiku no 19. gadsimta 60. gadiem līdz 1905. gadam, kas varētu šķīst visai neierasti, jo parasti dažādus politiskos “sākumus” mēs “velkam” līdz Pirmajam pasaules karam vai līdz pat valsts proklamēšanai.

Tas ir nepilns pusgadsimts, divas paaudzes, laiks, kurā latvieši no politikas objekta Piektajā gadā pārvēršas par politikas subjektu. Tiesa, kā norāda Ijabs, “visai destruktīvu subjektu”². Revolūcija spieda ne tikai ieņemt noteiktas pozīcijas, bet arī kvalitatīvi izmainīja politisko retoriku, kurā pat kreisās aprindas vairs nespēja ignorēt “nacionālo jautājumu”. Cara 17. oktobra manifests, kas sabiedrībai sniedza ierobežotas iespējas dibināt legālas politiskās partijas un piedalīties Valsts Domes vēlēšanās, arī nenoliedzami ietekmēja gan retorikas izmaiņas, gan jaunu politiskās domas aktoru parādīšanos uz skatuves. Domājams, ka šādu “pirmsākumu” konceptu varētu akceptēt. Ar zināmu ironiju jāpiebilst, ka grāmatas pirmā nodaļa arī satur atsauci uz “pirmsākumiem”, ko lasītājs varētu definēt kā “pirmsākumu pirmsākumu”.

Svarīgi, ka latviešu ideoloģiskās nobriešanas process netiek skatīts tikai caur latviešu vai abstraktiem Eiropas kontekstiem, bet arī sastatījumā ar vācbaltiešu un krievu politisko domu, kā arī politiskajām reālījām, kas darbu padara ne tikai daudzšķautņainu,

bet arī saprotamu, jo idejas, ja tās atraujam no laika, bieži zaudē savu nozīmi un var tikt traktētas anahroniski. Autors jau ievadā atzīmē savu nevēlēšanos iesaistīt “sen mirušu autoru spokus šodienas ķīviņos”³. Ijaba grāmata mums liek palūkoties uz notikušās politiskās domas attīstību ne tikai caur pašu domātāju rakstīto, ko nereti mēs mēdzam atraut no laika, telpas un sociālo slāņu dialektikas, kas ir strauja un mainīga.

Latvijā apskatāmā perioda ideju vēsture ir pētīta, par to ir rakstīts un izdotas vairākas nozīmīgas antoloģijas. Ijabs savā darbā piedāvā paskatīties uz šīm idejām tikai caur “tekstiem, kas veltīti varas attiecībām sabiedrībā, politiskajām institūcijām, pagātnes politisko notikumu interpretācijām un nākotnes pārmaiņu programmām”⁴, tas, no vienas puses, sašaurina pētniecisko lauku, no otras puses, to padara pārskatāmu, jo analizēts tiek ne tikai simboliskais, bet arī potenciāli operatīvais ideju kods.

Grāmatas pirmajā nodaļā “Konteksts. Pirmsākumi” autors sniedz vācbaltiešu un krievu priekšstatu un politikas analīzi, iezīmējot fonu, kurā starp šiem diviem politikas subjektiem un stāvokļa noteicējiem, kuru starpā parādās aizvien izteiktākas pretrīķības, rodas un sāk savu attīstību latviešu nacionālā doma. Kategoriska nepatika pret vācbaltu hegemoniju, cerības uz cara reformām un sākotnējais racionālisms, ko nomaina nacionālajā romantismā balstīta estētika, ir tas, kas raksturo šo laiku.⁵

Otro grāmatas nodaļu “Modernitāte. Tradīcija” aizsāk stāsts par Frīdrihu (Frici) Veinbergu, ko Ijabs uzskata ja ne par “pirmo latviešu politiķi”, kā viņu dēvēja laikabiedri, tad par pirmo latviešu politisko domātāju, kas spējis izveidot konceptuāli saskanīgu un attīstāmu politisko stratēģiju.⁶ Vienlaikus viņš Veinberga formulēto latviešu ideoloģiju dēvē par “metodisku provinciālismu”⁷.

Analizējot “Jaunās strāvas” ietekmētos uzskatus, Ijabs norāda, ka šajā kustībā bija ļoti daudzi ideoloģiskie strāvojumi, ko ietek-

mēja gan reālistiskā literatūra, gan dabaszinātnes un sociālās teorijas par strādnieku un sieviešu emancipāciju. Marksisms bijis tikai viens no elementiem šajā ideju virpulī, ko viņš nosauc par “savdabīgu brikolāžu no atšķirīgiem ļoti dažādas kvalitātes avotiem”⁸.

Tāpat darbā analizēta ir arī jaunstrāvnieku principiālā nostāja pret antisemitismu un ebreju tiesību atbalstīšana. Ja sākotnēji latviešu demokrātiskās aprindas redzēja ebrejos “savus nelaimes brāļus”, kuri arī cieš no valdošo slāņu puses diskriminācijas, tad, pieaugot latviešu pilsonisko aprindu lomai, nereti to rupori pauda arī antisemitiskus aizspriedumus, saredzot ebrejos savus konkurentus.⁹ Svarīgi, ka starp jaunstrāvnieku un konservatīvo aprindu ķīviņiem tiek pamanīts arī “trešais spēks”¹⁰ latviešu domā, ko pārstāv “Mājas Viesis” ar Pēteri Zālīti un Kārli Balodi, kuri piedāvā savu redzējumu problēmām, kuras aizvien radikālākā garā sāk traktēt “Dienas Lapa”.

Marksisma nozīmes palielināšanos autors saskata aspektā, ka tas piedāvā universālu vēstures virziena teoriju, kas arī latviešiem ļauj izrauties no provinciālisma, skaidri norāda izeju no koloniālās situācijas un determinē to vietu universālajā vēstures progresā.¹¹

Gadsimta beigas iezīmēja ne tikai “Jau-nās strāvas” sagrāve, bet arī jaunu vēsmu parādīšanās, kas meklēja latviešu attīstības ceļus jau nākamajam gadsimtam. Tas, ka mainījās ne tikai latviešu, bet arī vācbaltiešu un krievu pozīcijas, labi atsegts nākamajās grāmatas nodaļās. Latviešu pilsonisko slāņu nostiprināšanās, sociālā diferenciacija radīja aizvien jaunus diskursus. Daļai no tiem bija lemts tālāk pāraugt jau nozīmīgākos idejiskos strāvījumos, daļa palika tika kā īslaicīga parādība, kas tomēr raksturo politiskās domas nebūt ne vienveidīgo vai polarizēto dabu. Cīņa par “nacionālo profesūru” vietām Tērbatas Universitātē, miera izlīgumu meklējumi ar vācbaltiešiem vai arī viņu pazušanas predestinēšana (Andrievs Niedra), nacionā-

lisma restarta mēģinājumi ir tikai dažas no šī laikmeta tēmām, kas virza latviešu politisko domu.

Interesanta ir arī apakšnodaļa par Lat-gales vietu latviešu politiskajās idejās. Attieksme pret Latgali sākotnēji bijusi atturīga un aprobežojusies ar ceļojumu skicēm vai aprakstiem, ko pavadījis “atpalcības dis-kurss”. Tikai gadsimtu mijā, Rīgā parādotes Francim Trasunam, Latgales jautājums nedaudz aktualizējās. Atturību pret Latgales jautājumu ļābs skaidro ar to, ka tur bija svešs aristokrātiskais korporatīvums, pret kuru cīnījās Baltijas guberņu latvieši, kā arī uzsvērtā lojalitāte caram nav bijusi saistāma ar jaukšanos Krievijas guberņu lietās.¹²

Trešajā nodaļā “Noliegums. Sociāldemo-krātija” apskatīta sociāldemokrātisko ideju attīstība gadsimtu mijā, kura par galveno ienaidnieku pasludina Krievijas patvaldību, jo vācu muižniecība vairs nešķiet kā vērā ņemams un patstāvīgs pretinieks.¹³ Īpaša loma veltīta Friča Roziņa tā laika uzskatiem un īpaši viņa darbam “Latviešu zemnieks” (1904), kurā tiek piedāvāta arī jauna latvie-šu vēsturiskuma koncepcija. Atsevišķi tiek analizēta arī Miķeļa Valtera un viņa pārstā-vētās Latviešu sociāldemokrātu savienības uzskati, kā arī daļas sociāldemokrātijas ra-dikalizēšanās bojševismā. Ir svarīgi, ka lat-viešu bojševisms, kas savos uzskatos nereti bija radikālāks par krievu “ticības brāļu” uz-skatiem, netiek aplūkots caur anahronisma prizmu un moralizēšanu — pie kā tas viss noveda —, ļaujot lasītājiem saprast, kādēļ šīs idejas kļuva populāras un kāpēc tās guva atbalstu sabiedrībā.

Grāmatas noslēdzošā nodaļa “Revolūci-ja. Pilngadība” veltīta visumā daudzveidī-giem, nereti konkurējošiem vai pat bināriem redzējumiem par sabiedrības attīstības plā-niem tuvākā vai tālākā nākotnē. Pilsoniski “tautisko”, konservatīvo, sociāldemokrātis-ko un arī vācbaltiešu skatījums uz revolūci-ju atšķīrās. Nodaļa labi parāda, cik dažādas bija perspektīvas Latvijas vēsturē nozīmīga-

jam Piektajam gadam, kas bija tās idejas, kas virzīja cilvēkus gan revolūcijas tiešam atbalstam, gan lika pievērsties nogaidīšanas taktikām vai atklātam noliegumam. Revolūcijas kulminācijā — Tautskolotāju un Pagastu deputātu kongresi, kas notika 1905. gada novembrī, — līdztekus sociālekonomiskajām prasībām parādās arī idejas par politisko pašvaldību, pārstāvību un pašnoteikšanos, ko Ijabs dēvē par “sava veida “pilngadības svētkiem” latviešu antikoloniālajai kustībai”, kurā tie atseguši savas cerības un priekšstatu horizontu par savu nākotni.¹⁴

Savulaik vācu vēsturnieks Reinharts Kozeleks (*Reinhart Koselleck*) rakstīja, ka vēstures izziņā jāņem vērā divas metavēsturiskas kategorijas: pētāmā objekta “piederības lauks” un “gaidu apvāršnis”, kurā ietilpst gan racionāli apsvērumi, gan emo-

cionālas parādības — cerības, bailes, vēlmes u. tml. —, ļaujot vienkāršu pagātnes pieredzes uzkrāšanu pārvērst par vēstures zinātņi.¹⁵ Lasot Ivara Ijaba darbu, domāju, ka tas ir stāsts ne tikai par politisko domu, kas daudzus lasītājus var pat atturēt no tā lasīšanās, bet ka tas faktiski ir darbs par latviešu “gaidu apvāršni”, kas tiek būvēts mūsu postkoloniālajā pieredzē un kam uzkrājoties un attīstoties paveras aizvien jauni apvāršņi.

Beigās gribētu atzīmēt, ka vieglā valodā izstāstīt sarežģītu stāstu ir liela māksla. Ijabam tas, manuprāt, ir izdevies ļoti labi. Lai arī grāmata nav pārblīveta ar teoriju un metožu aprakstiem, polemiku ar citiem autoriem, plašu atsauču birumu, tomēr tajā atrodamie novērojumi un secinājumi būs saistoši arī tiem akadēmisko aprindu pārstāvjiem, kas strādās ar šo tēmu.

Avoti un piezīmes

¹ Ijabs, Ivars (2023). *Nepateicīgie. Latviešu politiskās domas pirmsākumi Eiropas kontekstos*. Rīga: Jumava, 327. lpp.

² Turpat, 312. lpp.

³ Turpat, 9. lpp.

⁴ Turpat, 13. lpp.

⁵ Turpat, 79.–80. lpp.

⁶ Turpat, 88. lpp.

⁷ Turpat, 93. lpp.

⁸ Turpat, 104., 112. lpp.

⁹ Turpat, 107.–109. lpp.

¹⁰ Turpat, 126. lpp.

¹¹ Turpat, 129.–130. lpp.

¹² Turpat, 179. lpp.

¹³ Turpat, 190. lpp.

¹⁴ Turpat, 309. lpp.

¹⁵ Koselleck, Reinhart (2010). *Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, S. 254–355, 375.

Par autoru

Kaspars Zellis, *Dr. hist.*, Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks. Pētniecības intereses: masu mediju un propagandas vēsture, kolektīvā un individuālā atmiņa, sociālā vēsture.

About the Author

Kaspars Zellis, *Dr. hist.*, senior researcher of the Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia. Research interests: history of mass media and propaganda, collective and individual memory, social history.

A BOOK ABOUT POLITICAL HOPES AND EXPECTATIONS OF LATVIANS

Kaspars Zellis

kaspars.zellis@gmail.com

Summary

Keywords: *History of political thought, postcolonialism, nationalism, social democracy, Baltic Germans*

The article reviews the book *Ungrateful. The Beginnings of Latvian Political Thought in European Contexts* by the Latvian political scientist and politician Ivars Ijabs. In his work, the author analyses the political ideas from the beginnings of the creation of the Latvian nation to the 1905 revolution. At the same time, the author also offers to look into the political views and actions of Baltic Germans and Russians, thus opening up the possibility to analyse the ideological texts through the paradigm of post-colonialism. The author of the book presents it as a popular science book, however, the text will also be important for academic circles.